

LABGULDOSHLAR OILA VAKILLARINING KIMYOVIY TARKIBI VA TIBBIYOTDA QO'LANILISHI

Sayramov Fayzullo Baratjon o'g'li

FarDU talabasi

Annotatsiya: Xozirgi kunda an'anaviy tibbiyot (xalq tabobati) xalq zakovati bilan sug'orilgan juda boy va ulkantajriba bilimlar majmuasidir. U ilmiy (rasmiy) tibbiyotni yangi, samarali dorivor preparatlar bilan boyituvchi bitmas tuganmas manbadir. Xalq tabobatining bu soxadagi qimmatini, tutgan o'rni bebahodir. Buning uchun misol tariqasida hozirgi zamon tibbiyotida qo'llaniladigan shifobaxsh o'simliklarni ko'pchiligi o'z vaqtida xalq tabobati dorivor vositalar xazinasidan olinganligini yoki xozirgi zamon ilmiy tibbiyotining o'zi xalq tabobati asosida taraqqiy etganini eslash kifoyadir.

Kalit so'zlar: labguldoshlar oilasi, tibbiyotda qo'llanilishi, kimyoviy tarkibi, oila vakillari.

Labguldoshlar oilasiga 200 ga yaqin turkum, 3000 ga yaqin tur kiradi. Orta Osiyoda 53 turkumga mansub 460 turi uchraydi. O'zbekistonda esa 42 turkumga mansub 210 turi o'sadi. Yalpizdoshlar O'zbekistonda keng tarqalgan oilalardan bo'lib, ular foydali (dorivor) turlarga boyligi bilan boshqa oilalardan ajralib turadi. Jumladan, Kapalakqonmas (Ajuga Regel), Bozulbang (Lagochilus L.), Arslonquyruq (Leonurus L.), Yalpiz (Mentha L.), Tog'rayxon (Origanum L.), Mavrak (Salvia L.), Tog'quddusi (Betonica L.), Kaklikot (Thymus L.) va Kiyikot (Ziziphora Vved.) turkumlarining vakillaridan juda qadimdan tibbiyotda, oziq ovqat, qandolatchilikda va parfyumeriya sanoatida foydalanib kelinmoqda

**SUDRALUVCHI AYUGA -
JIVUCHKA POLZUCHAYA - AJUGA
REPTANS L.** tibbiyotda barglaridan,
yetilmagan mevalaridan va
gulqo'rg'onlaridan foydalaniladi.

O'simlikning yer ustki qismidan tayyorlangan sharbat tarkibida ko'p miqdorda olma kislotasi va kalsiy mavjud. Kuyganda, ari chaqqanda teriga surtiladi. Qon to'xtatuvchi vosita sifatida foydalaniladi. U modddalar almashinuvini yaxshilaydi, shu bilan birga o't pufagida qum to'planishini oldini oladi.

RAYHON-БАЗИЛИК ДУШИСТЫЙ ИЛИ Б. КАМФОРНЫЙ - *OSIMUM*

BASILICUM L. Rayxon evgenol va kamfora efir moylariniing manbai hisoblanadi. Efir moylari va evgenol parfyumeriya va oziq - ovqat sanoatida ishlatiladi. Barglari karotin va rutin manbai hisoblanadi. Tibbiyotda rayxonning yer ustki qismi (poyasiz va yog'ochlangan pastki qismlarisiz) ishlatiladi. U burishtiruvchi, shamollashga qarshi, yaralarni bitiruvchi va antiseptik ta'sirlarga ega. Shuning uchun o'simlikning gripp epidemiyasi davrida qo'llash foydalidir. Rayxon bosh aylanishini, ovqat xazm qilish a'zolarini ishlashini yaxshilaydi, tish og'rig'ini qoldiradi, bachadon silliq muskullarini bo'shashtiradi, To'g'ri ichak shishini qaytaradi.

Angina-1 g rayxonning efir moyi 50 g. qand kukuni bilan aralashtiriladi va 1 osh qoshiqdan choy bilan ovqatdan keyin qabul qilinadi. Gripp-2-5 tomchi efir moyi kuniga asal bilan 2-3 marta qabul qilinadi. Siydik yo'lida tosh kasalligi-2 osh qoshiq rayxon guli 1 stakan suvda qaynatilib, sovutiladi va dokadan o'tkazilib, siydik haydovchi vosita sifatida

qo'llaniladi. Asab tangligi va qattiq charchoq-1 osh qoshiq rayhonga 1 stakan qaynagan suv solinib, 15-20 minut damlab, qand yoki asal bilan ichiladi. Kuniga 2 martadan ko'p bo'lishi kerak emas. Ko'ngil aynish - 1 osh qoshiq rayxonga 1 stakan qaynagan suv solinadi va 20 minut damlanadi. Dokadan o'tkazib, ko'ngil aynishda ichiladi. Tish og'rig'i-paxtaga efir moyi shimdirib, og'rigan tishga qo'yiladi. 1 osh qoshiq rayhon 1 stakan qaynagan

suvda 15-20 minut damlab qo'yiladi va og'iz chayiladi. Anginada ushbu damlama bilan tomoq chayiladi. Yutal - rayxon va evkalipt efir moylarini bir xil miqdorda aralashtirib 1 stakan qaynagan suvda suyultiriladi va uning bug'i bilan nafas olinadi (sochiq bilan yopib). Otit-2 osh qoshiq maydalangan rayhon 0,5 l suvga solinib past olovda qaynaguncha ushlab turiladi, 10 minut damlanadi va og'rigan quloqqa kompress qilinadi. Kopressni 1-2 soatdan har kuni quloq og'rig'i to'xtaguncha qilish mumkin. Yaralar-1 osh qoshiq rayhon urug'iga 1 stakan qaynagan suv solib 15 minut damlanadi va keyin yaralar yuviladi. Rayxonning efir moylari terini yumshatadi va oziqlantiradi. Uning preparatlarini yurak kasalliklarida, qand kasalligi, tromboflebitda tavsiya qilinmaydi.

O'simlikning yer ustki qismi 1-1,5% efir moylari, 6%gacha oshlovchi moddalar, glikozidlar, saponinlar, mineral moddalar, askorbin kislotasi, qandlar,

sellyuloza, oqsil, vitamin R, provitamin A, kamfora saqlaydi. Efir moyi evgenol (70%), metil xavinol, sineol, linalool, kamfora osimenlardan tarkib topgan o'simlik hisoblanadi.

MAYDA GULLI TOG'RAYHON - ДУШИЦА МЕЛКОЦВЕТНАЯ - *ORIGANUM TYTTHANTHUM* GONTSCH. O'simlik markaziy nerv sistemasini tinchlantiruvchi, ovqat hazm qilish va bronxial bezlar sekresiyasini kuchaytiradi. Qaynatmasi kuchli siydik haydovchi sifatida ma'lum. Tog'rayhon shuningdek, ishtahani ochuvchi va turli xil shamollashlarda balg'am ko'chiruvchi sifatida ishlatiladi. Tomoq kasalliklarida chayqash va teri yiring kasalliklarida vanna qilinadi. Tarkibidagi efir moylari tish kasalliklarida og'riqni qoldiruvchi hisoblanadi.

O'simlik tarkibida oshlovchi moddalar, askorbin kislotasi, flavonoidlar va efir moylari bor.

QALAMPIR YALPIZ - MYATA PERECHNAYA - *MENTHA PIPERITA* L. achchiq yalpiz barglari tarkibidagi efir moylarining miqdori janubiy rayonlarda 3%, shimoliy rayonlarda 2-2,5% ni; efir moyidagi mentolning miqdori esa 50-55% tashkil etadi. O'simlikning

efir moyi mentol, menton, metilasetat, mentafuran, seneol va boshqa biogen moddalar saqlaydi.

Efir moylari parfyumeriya, oziq-ovqat sanoatida, alkogolli maxsulotlar ishlab chiqarishda foydalaniladi.

O'simlikning barglari efir moylaridan tashqari karotinga, organik kislotalarga va boshqa birikmalarga boydir. O'simlik barglaridan qon-tomirlarni kengaytiruvchi va tetiklashtiruvchi xushbo'y choylar, damlamalar tayyorlanadi.

O'simlikning asosiy ta'sir etuvchi moddasi mentol bo'lib, u nevralgiya, mialgiya, artralgiya kasalliklarida og'riq qoldiruvchi sifatida, yana boshqa dorilar bilan qon-tomirlarni kengaytiruvchi, tinchlantiruvchi vosita sifatida qo'llaniladi. Mentol validol, valokardin preparatlari tarkibiga kiradi.

TURKISTON ARSLONQUYRUG'I - PUSTYIRNIK TURKESTANSKIY - LEONURUS TURKESTANICUS V. Krecz. & kuprian. Arslonquyruqning preparatlari asosan tinchlantiruvchi vosita sifatida gipertoniya, nerv qo'zg'alishi va ba'zi yurak kasalliklarida (yurak nevrozi, kardioskleroz) davolash uchun valeriana kabi ishlatiladi.

Turkiston arslonquyruq'i o'tida ursul kislotasi, oshlovchi moddalar, organik kislotalar, saponinlar, flavonoidlardan rutin, kversetin va kvinkvelozid, alkaloid leonurin va staxidrin ajratib olingan, oxirgi paytlarda mahsulotda valepotriatlar (iridoid) topilgan.

DORIVOR MAVRAK - SHALFEY LEKARSTVENNYY - SALVIA OFFICINALIS L. MAVRAKNING BARGLARI DORIVORLIK XUSUSIYATIGA EGA.

Dorivor mavrakning barglaridan tayyorlangan damlama dezinfeksiyalovchi va shamollashga qarshi vosita sifatida stomatit bo'lganda, og'iz bo'shlig'i va tomoqni chayishda, yuqori nafas olish yo'llarini tozalashda qo'llaniladi. Mavrakning gullari antibakterial prerarat - salvin olish uchun ishlatiladi. Xalq tabobatida mavrak barglari oshqozon yarasi, kolit, jigar, buyrak xastaliklarini davolashda, bronxitda balg'am ko'chiruvchi, yumshatuvchi va siydik haydovchi vosita sifatida ishlatiladi.

Mavrak barglaridan tayyorlanadigan damlama. 10 g (2 osh qoshiq miqdorida mahsulot olinib sirlangan idishga solinadi, ustidan 200 ml (1 stakan) qaynagan issiq suv quyib suv hammomida 15 daqiqa davomida qizdiriladi. So'ngra 45 daqiqa sovutiladi, dokadan o'tkaziladi, qolgan massa siqiladi. Olingan damlamani ustiga dastlabki hajmi 200 ml bo'lgunicha qaynagan suv solinadi. Damlamani salqin joyda 2 kun mobaynida saqlash mumkin.

Damlamani terining shamollash kasalliklarida, teri jarohatlanganida, kuyganida va sovuq urganida ishlatiladi; bunda damlamaga botirilgan dokali salfetaklardan foydalaniladi, shuningdek, dorivor mavrak damlamasi bilan vanna qilish ham mumkin.

O'simlikning barcha organlarida efir moyi (barglarida 0,5-2,5%) mavjud. Undan tashqari barglar tarkibida alkaloidlar, oshlovchi moddalar, uvaol, paradifenol va V guruhi vitaminlari bo'ladi. Ildizida yuqori faol tabiiy antioksidant

va diterpenoidli xinonlar, gullarida esa – salvin va uning monometil efir moddasi bo'ldi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda labguldoshlar oilavakillarini deyarli barcha turlari dorivor o'simlikhisoblanadi. Masalan arslonquyruqning dorivorpreparatlari tinchlantiruvchi dori sifatida gipertoniya, nerv qo'zg'alishi va ba'zi yurak kasalliklarini davolashda ishlatiladi. Tibbiyotda tog'rayhondan tayyorlangan preparatlar ichak atoniyasi kasalligida hamda ishtahaochuvchi va ovqat hazm qilish jarayonini yaxshilovchi dorisifatida ishlatiladi. Bundan tashqari u balg'am ko'chiruvchidori va terlatuvchi vosita sifatida ham qo'llaniladi. Efirmoyi esa tish og'rig'ini qoldirish uchun ishlatiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «О программе модернизации технического и технологического перевооружения предприятий фармацевтической отрасли на период до 2011 года» ПП-731 // Народное слово. –от 19 ноября 2007 года.
2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах государственной поддержки развития медицинской и фармацевтической промышленности в Республике Узбекистан» №287 // Народное слово. –от 15 августа 1996 года.
3. Аббасов Р.М., Исмаилов Н.М. Обследование эфиромасличных растений Лачинского и Кельбаджарского районов Азербайджанской ССР// Изв. АН АзССР. Сер. биол. с.-х. наук. 1959. –№3.–С. 9-16.
4. Абу Али ибн Сино. Тиб конунлари. –Тошкент: Фан, 1982.Т.1. –497 б
5. Абу Райхон Беруни. Избранные произведения. Китоб ас-Сайдана // Фармакогнозия. книга 4. –Ташкент: Фан, 1974.–С. 692-693.